

HUMANIZÁCIA A REVITALIZÁCIA POVOJNOVÝCH OBYTNÝCH SÚBOROV AKTUALIZÁCIA TYPOLOGICKÝCH FORIEM BYTOV

Ing. arch. Dagmar Hatalová

Základný východiskový pojem – *humanizácia* : vytvorenie motivujúcej mestskej atmosféry pre život z hľadiska komplexnosti funkcií realizácie bytového fondu, dobudovanie infraštruktúry, zvýšenie urbanisticko-architektonickej úrovne a estetizácie prostredia ako celku.

Fyzická životnosť obytného domu postaveného tradičnými, ale i prefabrikovanými technológiami sa počíta na 70 až 100 rokov, zatiaľ čo požiadavky na riešenie bytu sa menia v priebehu života jednej generácie aj niekoľkokrát. Od povojnovej výstavby sídlisk ubehlo už skoro polstoročie. Aj vďaka novým spoločenským a ekonomickým podmienkam je celková humanizácia už nevyhnutná.

Po druhej svetovej vojne bolo najprioritnejšou úlohou odstrániť katastrofálny nedostatok bytov. Sídliská, ktoré vznikli v 50-tych rokoch, mali riešiť vtedajšie problémy *kvantitatívne*. Rýchlo sa museli odstrániť škody spôsobené vojnou, začínalo sa s industrializáciou Slovenska; urbanizmus aj architektúra sa rozvíjali na roztrieštenom stavebníctve. Väčšina typových projektov nezohľadnila dynamické potreby bývania, ani potrebu komplexnej výstavby miest. Na prvé miesto sa kládla požiadavka *štandardizácie a prefabrikácie*, čo malo za následok vytvorenie veľkého počtu bytových domov na základe jednotného unifikovaného systému, založeného na princípoch prvkovej prefabrikácie. Jedným z ďalších determinantov boli aj technické možnosti realizácie a technológie výstavby. Technická koncepcia bola založená na *strohom prevádzkovo-funkčnom pôdoryse* s jednoúčelovými objektmi, v zjednodušených funkčných vzťahoch - racionalizácia.

Nedosiahla sa diferenciacia urbanistických priestorov, neuplatňovali sa priestorotvorné dominanty ani diferenciacia v postupe riešenia verejných priestranstiev. Aplikovalo sa jednotvárne výškové zónovanie zástavby. Výstavba prebiehala nekomplexne. Architektonické znaky sa prejavovali v tehlovom technologickom princípe na základe typizácie. V architektonic-

kom riešení sa neuplatňujú balkóny či terasy. Typizácia bola príliš ekonomická, architektúra bez výrazu, typizované okná, závažné objemové typy.

Z technologického hľadiska je toto obdobie reprezentované tromi "generáciami" typizovaných obytných budov založených prevažne na tradičných technológiách s postupným zvyšovaním miery prefabrikácie, najmä horizontálnych nosných prvkov.

1. generácia – obdobie rokov 1949-52 – typy T 11, T 12, T 13, T 20. (Kvačalova ul. BA, Krasňany BA, Martin, Fončorda v B. B., Považská Bystrica,...)

2. generácia – obdobie rokov 1953-57 – typy T 15 a T 16 (v tomto období boli vyvinuté aj prvé panelové systémy – gottwaldovský G 54 až G 57 a bratislavský BA systém). Tieto roky sú poznačené zostrovaním kritiky funkcionalistického poňatia architektúry a urbanizmu. Táto kritika viedla k zvratu v urbanistických koncepciách. Nastúpila cesta "socialistického realizmu". Rozhodujúci urbanistický znak je v kvalitnejšej priestorovej tvorbe. Vytvárajú sa verejné priestory: námestia, ulice, rozmanité vnútrobloky. Uplatňoval sa ornamentalizmus vo formovaní verejných priestorov. Pri formovaní pôdorysu a zástavby prevláda osová kompozícia, boli aplikované už aj rohové a koncové sekcie, čo umožňovalo vytvoriť bohatší zastavovací systém. Aplikovala sa pôdorysná aj výšková artikulácia a tým sa vytvárala variantnosť a rozmanitosť v priestorovej tvorbe. (Nová Dubnica, Miletičova ul. BA, Hliny v Žiline, Komárno,...)

3. generácia – obdobie rokov 1957-62 – typy T 01 B, 02 B a 03 B, ktoré ďalej pokračovali vývojom panelových sústav T 06 B až T 08 B (**4. generácia** – po roku 1965). Vznikajú veľké obytné súbory na základe nového organizačného spôsobu stavania v stavebnej výrobe. Došlo k likvidácii výtvarnej štruktúry obytných súborov.

Obytné budovy, postavené v európskych krajinách po vojne, charakterizujú malé, rovna-

kou formou stvárnené typy bytov, malý alebo len veľmi obmedzený vonkajší priestor patriaci k bytu, minimálne stváranie sprístupnenia k bytom, nedoriešený parter, prizemné byty bez záhrad. Ide o oblasti, ktoré po prichádzajúcej výmene generácií už nezodpovedajú zmeneným požiadavkám obyvateľov. A tak, pri dnešnej aktuálnej bytovej núdzi, sa nám naskytajú možnosti bývania prehodnotením povojnových sídlisk.

Problémy

- Sídliská sú charakteristické vysokým stupňom prestárnutia obyvateľov.
- Obytným budovám od troch do štyroch podlaží chýbajú výťahy (kvôli minimálnym stavebným nákladom).
- Obyvatelia by mali mať v bytoch možnosť nielen existovať ale aj kvalitne žiť. Štandard bytov leží len niečo málo nad existenčným minimom, a núka sa tu otázka závislosti sociálnych vzťahov od stavebno-priestorovej organizácie bytu. Organizácia fyzického prostredia je spolupôsobiacim faktorom pre sociálne vzťahy, pre spolunažívanie obyvateľov v rámci jedného súboru. Materiálne predpoklady vo forme bytu, najbližšieho okolia a celého obytného súboru ovplyvňujú kvalitu a kvantitu sociálnych vzťahov. Dôležitá je v tomto ohľade typologická a veľkostná diferenciácia bytov, na základe ktorej je možné dosiahnuť premiešanie obyvateľstva čo sa týka sociálnych vrstiev v rámci jedného obytného súboru.

Dispozičné nedostatky v povojnových obytných súboroch: rovnaké typy bytov, nízky plošný štandard bytov a jednotlivých miestností, chýba funkčná diferenciácia priestorov, nadhodnotený faktor ekonómie, nízky štandard hygienického vybavenia, priechodné izby, absencia exteriérových priestorov (balkónov, loggií, terás), resp. ich minimálne funkčné využitie pre nedostatočnú hĺbku.

- Absencia urbanistických námestí – deficit mestotvornosti, stereotypná, monofunkčná výstavba, chýba diferenciácia verejných a súkromných oblastí.
- Vonkajšie plochy – chodníky a voľné priestranstvá: pod týmto pojmom rozumieme všetky plochy či s betónovým alebo trávnatým povrchom, ktoré slúžia obyvateľom, alebo by slúžiť mohli. (V princípe parkovanie do tohoto pojmu nepočítam.) Celkový urbanistický a krajinársky koncept vo väčšine prípadov chýba.
- V čase vzniku sídlisk nebol vplyv automobilizmu až taký veľký ako dnes – problém

parkovania, ktoré sa stalo nutnosťou – riešenie organizácie sídlisk z dopravného aspektu. Bezpečnosť a pohodlie obyvateľov na jednej strane a vysoký stupeň motorizmu na strane druhej by sa mali riešiť v súlade.

Možnosti riešenia

Typologické formy bytov

Charakteristickým znakom dispozičného riešenia u väčšiny typov je systém pozdĺžnych traktov, ktorý však nebol využitý pre rôzno-rodejšiu kategorizáciu bytov. Byty boli prepočítané na potrebnú minimálnu mierku, čo sa odzrkadlilo aj v pôdorysoch. Práca sa koncentrovala na pôdorys jedného bytu ako "obytnej bunky", dispozičné riešenie sa rozložilo na sústavu plošne, funkčne a konštrukčne determinovaných priestorov, ktorých vzájomné spolupôsobenie je minimálne. V našich podmienkach sa aplikoval prevažne jeden typologický druh sekciového schodišťového domu s rovnakým štandardom bývania pre spriemerovanú anonymnú rodinu s absenciou esteticko-výtvarných hodnôt. Kritériom hodnotenia obytného prostredia by mal byť faktor humánosti, determinovaný komplexnou kvalitou, pohodou a esteticko-vnemovými hodnotami.

Východiskom riešenia by mal byť retrospektívny pohľad, potreba oprieť tvorivý proces o poznanie objektívneho stavu. Súčasné spoločenské premeny a nové ekonomické podmienky nám dávajú príležitosť na prehodnotenie výstavby obytných súborov.

Diferencované typologické formy bývania sa však v našich podmienkach rozvíjajú často živelne – od krajne sociálnych až po luxusné. Štandard bývania sa často chápe len v narastaní podlahových plôch priestorov bez ich funkčno-prevádzkového zvládnutia a ich efektívnej využiteľnosti. Zabudli sme na mnohé typologické formy bytov; bol vytvorený v podstate iba jeden typ, ktorý bol prenesený do prefabrikácie.

Napriek týmto nedostatkom pozdĺžny nosný systém vytvoril možnosti, aj keď ich vtedy nevyužil, pre všestrannejšiu elasticitu v kategorizácii a druhovosti bytov.

Pôdorys interpretuje určitú predstavu o bývaní, ktorá sa vyjadruje vnútornou organizáciou, v otváraaní či uzavretí priestorov, v spájaní či oddeľovaní priestorov, v spájaní či oddeľovaní funkcií, v riešení komunikácií v rámci bytu, orientáciou k svetovým stranám, a aj

výhľadom. Existujú pôdorysy, kde je všetko podriadené priestorovej idei, alebo iné, ktoré zdôrazňujú väzbu medzi priestormi, či pôdorysy ktoré minimalizujú komunikácie, alebo práve naopak.

Pôdorys charakterizuje byt ako „priestor sociálnej interakcie“, priestory sa hodnotia po škále od nanajvýš komunikačných až po celkom súkromné – a pôdorys tomu zodpovedajúco podriadený, čím vznikajú rôzne typy bytov. Tieto sociálne vzťahy ovplyvňujú samozrejme každý spôsob pôdorysnej organizácie.

Zhodnotenie a aktualizácia typologických druhov, ktorých vývoj v uplynulom polstoročí u nás ustrnul:

Chodbový typ

Byt je organizovaný pozdĺž osi, na ktorej sú izby zoradené buď jednostranne alebo obojstranne. Dôležitý je koncový bod osi – mal by byť riešený ako optický uzáver. Chodba by nemala byť neosvetlená, dlhá, úzka a slúžiť iba ako komunikácia k izbám.

Vložený box / kubus

Ide o voľný priestor s vloženým kubusom (alebo tak postavených priečok), pričom kubus sa chápe ako priestorové geometrické teleso (kuchyňa, kúpeľňa, komora), ktoré je často usporiadané tak, že sa obchádza okolo jeho hrán. Môže deliť byt na zóny.

Pôdorys s "okružnou chodbou"

Je to komunikácia halového typu, vznikajú rôzne priestorové a funkčné vzťahy medzi jednotlivými miestnosťami.

Obývačka ako centrálny bod

Pôdorys sa odvíja okolo obývačky, ktorá je centrom bytu a zároveň aj hala, z ktorej sú prístupné jednotlivé izby (skoro všetky cesty vedú cez tento priestor, komunikačné ťahy však nesmú narušovať kvalitu obývacej izby). Je tým vlastne zminimalizovaná plocha komunikácií a obývačka slúži ako spoločný hobby priestor.

Zónovaný byt

Delí sa na nočnú a dennú zónu. Cieľom je bezrušivý priebeh jednotlivých funkcií súčasne a navzájom. Každá oblasť má priradenú vlastnú komunikáciu. Komunikácia v nočnej zóne môže byť rozšírená a slúžiť zároveň ako herňa detí, alebo pracovňa. V prípade mezonetu je zónovanie dosiahnuté v dvoch úrovniach, pričom k dosiahnutiu vzájomnej väzby sa navrhujú galérie nad jedálňou alebo obývačkou.

„Pretekajúci“ pôdorys

Môžeme ho chápať ako variant organického. Necharakterizujú ho nejaké špecifické postavenia stien, priestory nie sú navzájom striktné oddelené, vyskytujú sa tu rôzne prieťahy, ktoré "pozývajú" k pohybu.

U nás je doterajším kritériom na posudzovanie kvality bytov len počet izieb, z čoho vyplýva kategória bytu a m². Štandard sa často chápe len v narastaní podlahových plôch priestorov bez ich funkčno-prevádzkového zvládnutia. Bez nejakej diferenciacie sa pozeráme na byty z hľadiska tradícií bývania (to isté platí v Bratislave ako v Tatrách), neberie sa do úvahy aspekt sociologických skupín obyvateľov (mladší, starší). Dôležitým aspektom môže byť aj dieťa v byte a jeho možná premena súvisiaca s dospievaním, čo predpokladá flexibilitu.

Flexibilný pôdorys / funkčne neutrálne miestnosti

Odzrkadľuje stále sa meniacu situáciu rodiny a diferenciaciu požiadaviek na bývanie. Variabilita v rámci flexibilného pôdorysu sa dosiahne napr. meniteľnosťou priečok v rámci pevných vonkajších stien – zmena formy, či veľkosti izieb. V zahraničí však prax ukázala, že obyvatelia sa boja neskorších zmien pôdorysu a viacmenej si želajú "nemeniteľné" riešenie pôdorysu. Vyplýva to asi z toho, že stavby, alebo obytné domy sa stále chápu ako statické, v ktorých sa človek raz zariadi a potom sa tomu podriaduje. Tak sa dnes flexibilita obmedzuje iba na veľkosť bytu: izby neutrálneho charakteru, alebo možné spájanie bytov, či čiastočné posúvanie deliacich stien, či zmena funkcie neutrálnych izieb prostredníctvom zariadenia nábytkom.

Všetky vyššie spomínané typologické druhy bytov sa dajú využiť tak pri novostavbách, ako aj *pri rekonštrukciách* starších bytových domov, kde je hlavným kritériom zvýšenie hodnoty stavby. Kým v 60-tych rokoch bola energia ešte cudzím slovom, vonkajšie murivo nebolo dostatočne izolované a nová doba si vyžaduje takisto nové požiadavky v dispozičnom riešení bytov a domov.

Sú dnes byty bez balkónov, prípadne len s úzkymi balkónmi vôbec prenajímateľné?

V našich podmienkach poskytuje v tomto smere pomerne veľké možnosti *revitalizácia povojnových obytných súborov* (za predpo-

kladu vyriešenia legislatívy, bytovej politiky a ekonomických otázok). Aj keď sú dispozičné prestavby bytov veľmi náročné, dá sa to zrealizovať, čoho príkladom je sídlisko v Zürichu, ktorého prestavba bola zrealizovaná pod heslom "nový život do prestárlych budov". Podmienkou tu bolo, aby obyvatelia zostali vo svojich bytoch počas výstavby. Nešlo iba o energetickú a stavebno-technickú sanáciu, ale i o súčasné zlepšenie bytovej úrovne vnútorných a vonkajších priestorov.

Vnútorne dispoziície bytov sa zlepšili hlavne zväčšením priestorov kuchýň, jedální a veľkými obyvateľnými balkónmi. Vonkajšie dvorové priestory dostali svoj osobitný charakter prístavbami ateliérov, spoločenských

priestorov vo dvoroch, doplnením malej architektúry vo vnútorných dvoroch.

Pri takýchto revitalizáciách je možné využiť všetky vyššie spomínané typologické formy bytov a domov a vytvoriť tak ponuku *dobrého, diferencovaného štandardu bývania* v atraktívnom obytnom prostredí. Dôvodom ekonomickej efektívnosti humanizácie a revitalizácie je ich výhodná lokalizácia, často v pešej dostupnosti mestských centier, klasická stavebná technológia, nízka podlažnosť, rozvoľnený spôsob zástavby.

Dôležité je pritom nezabudnúť, že spolu s invenčnosťou by aj typológia mala byť chápaná ako základná báza pri navrhovaní.